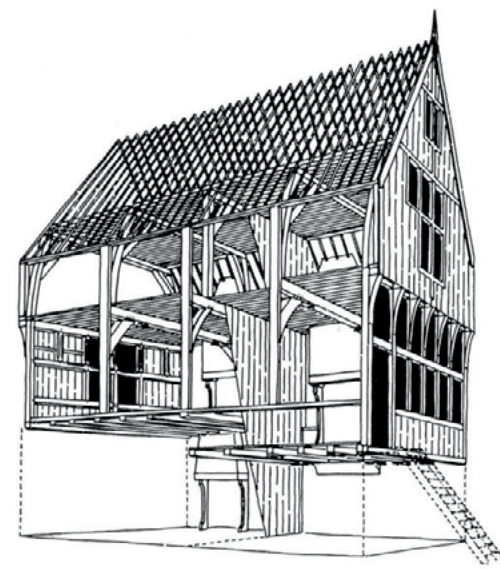

de grote stadsbranden

1421 en 1452

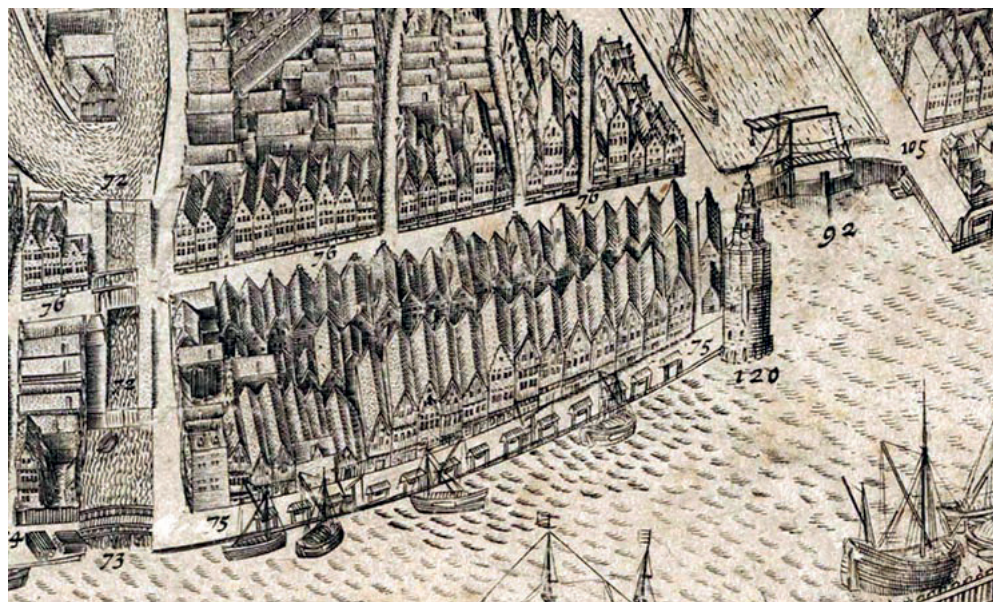
Brand was in een middeleeuwse stad vaak rampzalig. Dat komt omdat de huizen van hout gebouwd werden en met riet gedekt, alsof het boerenstulpjes op het plateland waren. Er was ook een goede reden waarom er tot nu toe zo licht mogelijk in hout gebouwd werd; op de slappe veenbodem zou een zwaarder huis ‘wegzakken’. Begin 15de eeuw wist men weliswaar hoe men een gemetselde fundering moest maken maar de stad stond nu eenmaal tot de laatste vierkante meter vol met lichte houten huizen. De Vroedschap wist dat er iets moest gebeuren maar men kwam niet verder dan vuurgevaarlijke bedrijven naar de rand van de stad te laten verhuizen. Men wilde zelfs nog niet zover gaan om de gebruikelijke bouwtrant te verbieden, een maatregel die pas over vele decennia effect zou sorteren. Wel werd een keur op het bouwen uitgevaardigd die verbood daken met riet te dekken, tenzij van een duim dikke laag leem voorzien. Dat gold voor alle bouwwerken,

zelfs voor schuren en zelfs het stilletje. Bovendien was het verboden open vuur in een kamer te maken, tenzij die voorzien was van een gedegen schoorsteen. Houten huizen mochten geen gemeenschappelijke muur hebben; Er moest minstens een ruimte van zes duim tussen huizen blijven. De regel was eigenlijk voor een regengoot gedacht die toen nog op de bodem werd gelegd, maar verhinderde tevens het té eenvoudig overslaan van brand. Het werd ook wel aangemoedigd zijmuren altijd van steen te maken; later zou dat zelfs voorschrift worden. De zijmuren mochten wèl een gemeenschappelijk fundament met de burens hebben. Het is moeilijk de bebouwing

Boven: De twee oudste houten huizen in Amsterdam. Links Zeedijk 1 (1544) en rechts een opengewerkte tekening van het houtskelet van Begijnhof 34 (1528). Een nog ouder huis met houtskelet in de Warmoesstraat (1485) werd eind 18de eeuw van een stenen voorgevel voorzien in een latere bouwtrant.

Links: Claes Jansz. Visscher tekende eind 16de eeuw een rijtje huizen die volgens het bijschrift aan de Nieuwezijds Voorburgwal stonden. De meeste zijn van hout opgetrokken. Alle afbeeldingen: SAA

in Amsterdam geïllustreerd te krijgen. Steevast komt de tekening van Claes Jansz. Visscher op de proppen, met een rij houten huizen, volgens het bijschrift aan de Nieuwezijds Voorburgwal (vorige pag.). De stadsplattegrond van Pieter Bast uit 1597 laat zien dat er ook toen nog zeer veel houten huizen stonden. Van de Derde Uitleg vanaf 1613 weten we dat er nog veel huizen met houten voor- en achtergevels gebouwd werden, zelfs op de Herengracht die toch als ‘nobil kwartier’ gedacht was.

Stadsbrand 1421

Op zondag 23 april 1421 leek de ramp zich te voltrekken. De vuurhaard schijnt iets ten noorden van de Dam ontstaan te zijn; van de

Boven: Detail uit de stadsplattegrond van Pieter Bast uit 1597. Dit laat zien dat op de Haringpakkerij nog overwegend huizen met houten gevels staan (gevelvlak gevuld met verticale strepen voor planken) en dat op de Nieuwendijk dat precies omgekeerd is. Stenen huizen hebben meestal trapgevels. Afb: SAA
Rechts: Brand in een middeleeuwse stad stond garant voor algehele paniek.

nog niet eens voltooide Nieuwe Kerk tot het Begijnhof werd alle bebouwing aan de nieuwe zijde door het vuur verwoest. Getalsmatig betrof het iets meer dan een-derde deel van de stad. Van de grote gebouwen trof het, behalve de Nieuwe Kerk, het stadhuis, het St. Elisabeth Gasthuis, de Nieuwezijds Kapel en het Heilige Geest Gasthuis in de Kalverstraat en het Begijnhof. De kapel van dit hof was in 1419 net opnieuw gewijd na een vergroting en moest na de brand opnieuw opgetrokken worden.

Er is weinig concreets bekend over deze ramp, alleen wordt steeds weer herhaald dat het voor de geschiedschrijving van Amsterdam een ramp betekende. Veel akten, brieven, boeken, enzovoort werden door het vuur vernietigd. Dat alles schijnt in een grote zaal op de verdieping van het stadhuis bewaard te zijn. Ook de zojuist gebouwde toren werd aangetast maar de vierschaar was toen nog niet gebouwd. De stad wist enkele aangrenzende percelen grond met verbrande huizen te kopen en de herbouw volgde op een grotere schaal dan het oude stadhuis.

De schade aan het ernaast staande gasthuis was enorm en er moest een bedelactie gestart worden om het kapitaal voor de herbouw bij elkaar te brengen. De Nieuwe Kerk vond een welwillende sponsor in de steenrijke burgemeester Dirk Holland. Ook de Nieuwezijds Kapel moest opnieuw opgebouwd worden; hiervoor kon de bedevaartkapel terugvallen op de altijd riant inkomsten uit de pelgrimage.

De herbouw van het getroffen stadsdeel triggerde een volgende stadsuitbreiding, die van de Nieuwezijds Achterburgwal tot het Singel. Meteen na 1421 werd daaraan begonnen. Zo kon de stad iets ruimer uitgelegd worden. In 1421 woonden ongeveer 4000 zielen in Amsterdam.

Brandbestrijding in de 15de eeuw

Voordat Jan van der Heijde in de 17de eeuw de brandspuit ontwikkelde, was brandbestrijding een zaak van vele handen. De brandemmer was het aangewezen middel om water naar de vuurhaard te brengen. De brandemmers stonden centraal in diverse openbare gebouwen opgeslagen, gemarkeerd door een bord op de gevel. Bij brand werden emmers door een menselijke keten doorgegeven, vanaf een gracht naar de vuurhaard. Ook het nathouden van buurpannen was een gangbaar middel. Als de eigenaar het zich kon veroorloven werd zijn houten gevel tegen vonken en vlammen beschermd door een groot, goed nat gehouden laken. Alle technieken zien we geïllustreerd op een schilderij van de brand in het stadhuis op de Dam. Dat is weliswaar van veel later datum (1652) maar de brandblus-technieken waren sinds begin 15de eeuw nog niet verbeterd.

*Links:
Bij elke stadhuisbrand
ging weer een deel van het
archief verloren.*

*Rechts:
De enige methode bij het
blussen van een brand in
de middeleeuwen: de men-
selijke keten die emmers
water naar de brandhaard
transporteert.*

Stadsbrand 1452

In de nacht van 24 op 25 mei 1452 ontstond brand in de buurt van de Oude Kerk. De brand werd aangewakkerd door een straffe wind uit het noorden en verbreidde zich al snel over de hele oude zijde van de stad. De in het Damrak liggende schepen vatten ook vlam en het vuur werd zo overgedragen op de nieuwe zijde. Ook daar verspreid-

ruiter werden vernield. Dat dak stortte in de kerk en vernielde o.a. het koorhek. Opnieuw was het stadhuis en het ernaast staande St. Elisabeth Gasthuis het slachtoffer, net als de Nieuwezijds Kapel. Het Begijnhof werd deze

de het vuur zich richting het zuiden. We krijgen ongeveer een idee welk deel der stad getroffen werd als we vernemen dat de St. Olofskapel en de St. Pauluskapel op de oude zijde en de Onze Lieve Vrouwekapel en -gasthuis en het Geertruidenklooster op de nieuwe zijde gespaard bleven. Van de Nieuwe Kerk kwam de noord-westhoek er redelijk ongeschonden van af maar het dwarsschip en het dak met

keer volledig in de as gelegd, inclusief het aanleunende St. Luciaklooster. De kapel op het Begijnhof was al door de brand van 1421 ernstig beschadigd geraakt en werd nu helemaal met de grond gelijk gemaakt. In 1962 werd bij een opgraving onder Begijnhof 6 een fundament ontdekt dat liet zien dat op hetzelfde 14de-eeuwse fundament twee keer een nieuw huis gebouwd

was. Het Heilige Geestgasthuis werd opnieuw getroffen en niet meer als gasthuis herbouwd. Het werd een proveniershof en eind 16de eeuw – na de

Boven: Detail uit een schilderij van de stadhuisbrand van 1652. De buurhuizen met houten gevels beschermen hun huis met grote, nat gehouden lakens. Afb: SAA

Midden: Brandemmers werden in openbare en andere grote gebouwen opgeslagen. Dat werd met bordjes op de gevel aangegeven.

Rechts: De Nieuwezijds Kapel claimde een herhaling van het Mirakel van Amsterdam (1345): de hostie zou in 1452 opnieuw ongeschonden uit het vuur zijn gekomen. Afb: SAA

Alteratie – ingelijfd bij het Burgerweeshuis.

Aan de oude zijde werden alle kloosters het slachtoffer van het vuur, 14 in totaal. Thomas á Kempis deed vanuit Zwolle verslag hoe het met de kloosters in Amsterdam na de brand gesteld was. De zusters liepen ontredderd door de stad, bedelend om onderdak en voedsel. Voor het Minderbroedersklooster betekende het 't einde; het stond tien jaar leeg voordat een andere tak van de Franciscaner orde, dit keer Observanten, de draad weer oppakten. De deels reeds versteende St. Anthoniespoort werd zozeer aangetast door het vuur dat tijdens de versterking van de stadsmuur het poortgebouw een

Felle brand te Amsterdam, 1452.

nieuwe stenen schil kreeg. De jaartalsteen 1488 die in het (Waag-)gebouw te vinden is betreft geen nieuwbouw maar een reparatie na de brand van 1452.

Het vuur was tot de uiterste grens van de stad gekomen. De verdedigingswerken in het zuiden waren ernstig aangetast. Toen de schade opgemaakt werd, bleek bijna drie-kwart van de stad in de as gelegd.

Ook over persoonlijk leed wordt bericht. Jan Woutersz. van Outshoorn stamde uit een middeleeuwse regenten-

familie en was koopman van beroep. Hij had het tot burgemeester gebracht toen de grote stadsbrand van 1452 hem een zware financiële klap toebracht. Hij zag voorlopig geen mogelijkheid om er te Amsterdam weer bovenop te komen, en vertrok naar Vlaanderen. Eerst probeerde hij het te Antwerpen, daarna te Gent. In laatstgenoemde stad werden zijn pogingen met succes bekroond, en opnieuw werd hij als zeepzieder in 'de Swarte Winthont' een rijk koopman. Hij is nooit meer naar Amsterdam teruggekeerd.

Boven: Landsheer Filips de Goede zegde Amsterdam in 1452 onmiddellijk belastingontheffingen toe voor een periode van tien jaar.

Links: Simon Fokke legde postuum de grote stadsbrand vast voor de stadsbeschrijving van Wagenaar in 1782. Afb: SAA

Hulpverlening

We zijn misschien geneigd om in de harde middeleeuwen met zijn ieder-voor-zich-mentaliteit te verwachten dat de bevolking van Amsterdam aan z'n lot werd overgelaten. Zo was het dus niet! Hertog Filips de Goede van Bourgondië stuurde op 25 juli een brief naar de burgemeesters waarin hen o.m. tien jaar vrijdom van een aantal belastingen werd gegund, benevens de wens dat de stad zo snel mogelijk weer opgebouwd zou worden. Tot slot bevatte de brief een aansporing dat een dergelijke catastrofe nooit meer zou dienen plaats te vinden. De hertog doelde op strikte maatregelen en handhaving van nog strengere bouwvoorschriften. Er werden er in de brief enkele genoemd.

Hulp kwam er uit onverwachte hoek. Aartsvijand Utrecht nodigde dakloze Amsterdammers uit hun heil te zoeken in hun stad en mee te nemen wat hen gebleven was. Er zou alles aan gedaan worden om die Amsterdammers, die hun heil in Utrecht zochten, zo snel mogelijk weer aan een normaal bestaan te helpen. Diegene die gebruik van het aanbod zou maken was vrij om later weer naar Amsterdam terug te keren met al zijn vergaarde goederen en materialen. De uitnodiging had een dubbele bodem; zo zou Utrecht een aantal succesvolle ondernemers met hun zakelijke contacten kunnen verleiden in Utrecht te blijven. Maar toch..., het was heel wat voor een vijandig gezinde stad.

Maatregelen

De bouwvoorschriften waar de hertog op doelde, werden ook uitgevaardigd. De stenen zijmuren werden voorschrift, ook tijdens herbouw van panden. Om de kosten voor de bewoners enigszins te drukken werd bepaald dat zijmuren tussen twee huizen gedeeld mochten zijn. Voorts was harde dakbedekking i.p.v. riet vereist; de

omschrijving liet meer materialen toe, maar bedoeld werden daken van gebakken dakpannen. Voor- en achtergevel waren bij voorkeur in steen uit te voeren. De in het vooruitzicht gestelde boeten waren niet mis: 50 gouden ridders per overtreding. Een dergelijke keur was al op 31 mei door de burgemeesters uitgevaardigd, ver voor de brief van de hertog.

De handhaving was problematisch; de tekst van de hertogelijke brief was milder dan de strenge keur van de burgemeesters. Dit werd misbruikt door menig eigenzinnig Amsterdammer. Een eindeloze stroom keuren - de laatste in 1524 - konden niet bewerken dat de rietgedekte daken helemaal verdwenen. Brand zou er nog wel vaker uitbreken in Amsterdam, maar niet meer in de omvang zoals in 1452.

Onder: Veranderende gevels van de 14de t/m de 17de eeuw

